

Knih a posavení
českých spisů.

Dr. B. Roučka

VZNIK A POSTAVENÍ ČESKÝCH ŠPITÁLŮ

Dr. B. ROUČKA

Vývoj špitálů jako specifické středověké charitativní instituce sociálně zdravotního určení, která se stala zárodkem pozdějších nemocnic, byl v zemích západní a jižní Evropy vcelku podrobně osvětlen ve speciálních monografiích, věnovaných této problematice. U nás naproti tomu nebyla do poslední doby věnována otázkám vývoje našich špitálů pozornost, přestože se vyznačují některými specifickými rysy.

Aby tato mezera v historii našeho zdravotnictví byla aspoň zčásti odstraněna, přinášíme zkrácený výňatek z původní studie, zpracované před časem na katedře dějin státu a práva PFKU — vedoucí člen korespondent ČSAV prof. dr. Václav Vaněček.

Špitály byly u nás, stejně jako v ostatních zemích střední a západní Evropy, typickým institutem středověké *charity*; na jejich vznik a postupné rozšíření mělo největší vliv křesťanství. Většina špitálů byla totiž zakládána z pohnutek náboženských, neboť jejich zakladatelé neopomíjeli téměř nikdy zdůraznit, že zakládají špitál z lásky k bohu nebo pro odpuštění svých hříchů, za spásu duše své nebo svých rodičů a potomků nebo z vděčnosti za to, že unikli nějakému nebezpečí. Zakladatelům špitálních nadání nešlo o to, aby tímto způsobem aspoň částečně pomohli k odstranění bíd středověké chudiny; náboženské pohnutky měly být zárukou, že odkázáním majetku ke zbožnému účelu usmířili zakladatelé boží spravedlnost a odvrátili od sebe trest věčného zatracení, kterým jim církev na každém kroku vyhrožovala.

Zlepšení sociálních podmínek středověké chudiny nezajímalo však ani církev, jež se v praktikování *charity* podstatně rozcházela s klasickými zásadami evangelia, považujíc za svůj hlavní úkol prostřednictvím dobročinných skutků zajistit spasení dárcovy duše a získat mu odpuštění hříchů. To bylo také jednou z hlavních příčin, proč církev v hojnější míře propagovala konání dobročinných skutků tím, že udělovala odpustky všem, kdo hmotnými prostředky přispěli k obdarování chudých nebo zařízení jim sloužících. Církev tak obratně maskovala nejen skutečnost, že sama z vlastních prostředků jen velmi nepatrnou měrou přispívala k odstranění chudoby, nýbrž i to, že z darů chudým, a zejména špitálům, měla i svůj vlastní prospěch, protože většina špitálních nadání byla spravována orgány církve, jež byly vypláceny a vydržovány z prostředků nadání.

Špitály byly zakládány nejen u četných klášterů, ale i ve městech, a to nejen královských, ale i pozemkově vrchnostenských, takže v době vrcholného rozkvětu feudalismu nebylo v našich zemích města, v němž by nebyl jeden nebo více špitálů.

Obdobím nejživějšího zakládání špitálů je doba předhusitská. Už v poměrně raném údobí se setkáváme na území našeho státu se třemi základními typy ústavů charitativního, sociálního a léčebného poslání:

- a) *špitály (klášterní i světské),*
- b) *klášterní nemocnice,*
- c) *nemocnice pro malomocné.*

Špitály (hospitale, domus hospitalis) byly určeny původně jako útulky pro poutníky, poustníky a kupce, kteří se do nich na svých cestách do cizích území uchýlovali. Tomuto účelu sloužil u nás např. původně nejstarší špitál v Týnském dvoře, který byl v tomto období střediskem cizích obchodníků v Praze.

Postupem doby přestávaly špitály čím dál tím více plnit funkci hospice (útulku pro poutníky) a přeměnily se v ústavy, ve kterých nacházeli útlek a ošetření četní chudáci, kteří se pro stáří, nemoc nebo pracovní neschopnost nemohli už sami uživit. Svým rozsahem, počtem lůžek a ostatním vybavením nemohly ovšem špitály ani zdaleka zvládnout tento úkol v celém jeho rozsahu, takže velký počet chudáků zůstával za jejich branami a živil se žebrotou, přespávaje tam, kde se mu k tomu naskytla příležitost.

Do některých špitálů nebyli pak vůbec přijímáni, protože tyto špitály sloužily výlučně jen nemocným nebo zchudlým měšťanům, popř. přestárlým a nemocným příslušníkům některého mnohdy i privilegovaného povolání (např. špitál pro nemocné a přestárlé kněze). Někdy bylo přijetí do špitálu na překážku i náboženské vyznání (např. židovský špitál v Brně nebo později špitál pro příslušníky Jednoty bratrské v Přerově a Krasně).

Vedle skutečně nemajetných, práce neschopných a nemocných chudáků, kteří byli živeni a ošetřováni z prostředků špitálů, byli do nich přednostně přijímáni ti, kdo si tu koupili „provizi“, tj. doživotní byt a stravu a v případě nemoci i potřebné ošetření, nebo ti, kdo si odevzdáním nemovitostí nebo peněz špitálu zajistili z jeho výnosu pevný roční důchod, což bylo za feudalismu běžně praktizovaným způsobem pojištění na doživotí, prováděným ovšem na jiných základech než životní pojištění v současné době. Především ostatními však měli přednostní právo na ubytování a ošetření ve špitále členové rodiny zakladatele špitálního nadání.

Zařízením bližším dnešnímu pojetí ústavní léčebné péče byly *klášterní nemocnice* (infirmarium), které byly v každém klášteři; sloužily především k ošetřování nemocných řeholníků a jen zřídkakdy k ošetřování nemocných členů zakladatelovy rodiny, kteří na to měli nárok z titulu práva zakladatelského. O nemocné tu pečoval jeden z členů řádu zběhlý v léčení nemocí (frater infirmarius). Vedle nemocnic (infirmarií) byly v kláštřích zřizovány klášterní špitály (hospitale), a to jako útulky a přechodné ubytovny pro poutníky a poustníky. Povinnost poskytovat pohostinství byla klášterům ukládána přímo řádovými stanovami (např. benediktýnská řehole) a přednostně na ně měli právo z titulu fundátorství zakladatel a členové jeho rodiny.

Světští feudálové cestující se svými početnými družinami po zemi počali záhy pohostinství klášterů zneužívat, takže mnohé kláštery se proti tomu bránily tím, že si přímo opatřily královské privilegium, které je chránilo proti zneužívání pohostinství se strany světského panstva, popř. přímo klášterům zakazovalo toto pohostinství poskytovat. Navíc se u některých řeholí počalo přímo v řádových stanovách objevovat ustanovení o tom, že pohostinství klášterního špitálu smí být poskytováno nejvýše na dobu tří dnů, protože opatrování prostředků na jejich vydržování bylo pro klášter dost značným břemenem.

V sociální a charitativní instituce se klášterní špitály přeměňovaly teprve ve staletích následujících; v tomto období vykonávaly tuto funkci převážně jen *světské špitály* ve městech královských a pozemkově vrchnostenských, i když byly v některých případech pod pravomocí kláštera.

Speciálním zařízením tohoto období byly *nemocnice pro malomocné*, (domus leprosororum, leprosaria), které byly pouhým shromaždištěm osob postižených touto nemocí, izolovaných tak od ostatního světa, aby nákazu dále nešířili. Tyto domy stály zpočátku v blízkosti zemských cest, po kterých probíhala hlavní frekvence; tím bylo umožněno soustřeďovat v jednom uzavřeném místě malomocné s viditelnými znaky onemocnění, protože za účelem zamezení šíření nákazy nebyli do měst vůbec vpouštěni. Nemocní zde nebyli zvláště léčeni, protože současné lékařství bylo proti této chorobě bezmocné a spoléhalo se prakticky na nadpřirozenou boží pomoc více než na skutečnou terapii. Nemoci tu byl proto ponechán volný průběh.

Ošetřování nemocných, považované za opovrhovanou práci, obstarávali zejména členové řádů jako jeden z úkolů svého „pozemského odříkání“. Jen někteří z nich však měli určité vzdělání v léčení nemocí. Zřejmě nebyl uskutečnitelný požadavek vytyčený papežem (Luciem III) bulou z 12. století, aby v řádových kláštorech byli ustanovováni vedle ošetřovatelů nemocných i lékaři.

K zakládání špitálů nedocházelo z veřejného zájmu ani z veřejných prostředků; jejich rozvoj byl zcela ponechán *soukromé iniciativě osob*, které katolická církev svým učením v tomto jejich úsilí značným způsobem ovlivňovala.

Významnou úlohu sehrály při zakládání špitálů některé *řády*. Nejstarší tradici v tom měl řád benediktýnský, založený v 6. stol.; k nám přišel už r. 993 a i u nás se značně rozšířil (v druhé polovici 12. stol. bylo u nás již 29 benediktýnských klášterů). Dále u nás působil řád německých rytířů, křižovníci s červenou hvězdou, johanité i jiné řády. Tito všichni ovšem zakládali špitály téměř výlučně z prostředků, které jim k tomu účelu věnovaly osoby světské.

Zřízení špitálního nadání vyžadovalo kromě *projevu vůle zakladatele*, že chce založit špitál, především toho, aby nadání bylo *dostatečně zabezpečeno hmotnými prostředky* z vlastního jmění zakladatele nebo z majetku jiného. Kromě toho muselo být *založení špitálu potvrzeno* panovníkem a příslušným církevním orgánem (jurisdikcionářem).

Souhlasu panovníka jakožto představitele nejvyšší moci státní bylo zapotřebí především proto, že posloupnost testamentární byla ve starém českém právu značně omezena, takže bez jeho souhlasu nemohl nikdo svobodně činit poslední pořízení, tím méně pak činit odkazy nemovitostí ke zbožným účelům. Zásada, že zřízení každého nadání ke zbožnému účelu musí být potvrzeno panovníkem, došla uplatnění především v praxi dvorského soudu ve sporech odúmrtních, který všechny dispozice majetkem ve prospěch zbožných nadání nebo chudých, jež se staly bez souhlasu panovníka, považoval za neplatné. Mělo se tak zabránit tomu, aby panovník nebyl poškozen ve svém právu odúmrtním, jež tvořilo podstatnou část jeho příjmů, a zamezit hromadění majetku v „mrtvé ruce“, což bylo všeobecně formulováno v 32. článku Maiestatis Carolinae a 93. článku Řádu práva zemského.

Potřeba potvrzení špitálního nadání církevním jurisdikcionářem byla dána jednak jeho povahou nadání zřízeného ke zbožnému účelu, jednak tím, že kultová zařízení jako kaple, kostely a hřbitovy, jež při špitálech vznikaly, musela být vysvěcena a začleněna do církevní organizace a rámce farního systému, který právě v období největšího rozkvětu špitálnictví v našich zemích dosáhl pevného základu.

Protože však působnost kultových zařízení, zakládaných u špitálního nadání se postupem doby rozšířila i na ostatní obyvatelstvo, jež původně patřilo pod církevní pravomoc farního kostela, bylo *zakládání špitálů sledováno správci farních kostelů se vzrůstající nevolí*, a to zejména proto, že jim účastí farníků na bohoslužbách ve špitálních kostelích unikala část jejich příjmů, ať již za

bohoslužebné úkony, nebo na sbírkách pořádaných v kostelích při bohoslužbách. Z těchto důvodů se stalo zvykem a později pravidlem vyžádat si ke zřízení špitálního nadání také *souhlas správce farního kostela*, v jehož farnosti měl být špitál založen. Za udělení souhlasu se založením špitálu a za újmu, která tím správci farního kostela na jeho příjmech vznikla, dostával *odškodné*, jež mu bylo vypláceno z příjmů špitálního nadání.

Aby mohly špitály dobře sloužit svému účelu, bylo třeba zajistit jejich existenci dostatečnými *hmotnými prostředky*. Špitální jmění se v celém svém rozsahu nevytvořilo najednou a také ne výlučně jen z prostředků věnovaných zakladatelem, ale narůstalo pozvolna po celou dobu jejich existence.

Špitální jmění nebylo jednotné povahy a zásadně je nutno rozdělit je především na *statky nemovité* a na *statky movité*. Stejně tak je nutno rozlišovat v něm *statky darované při založení* a *statky darované později nebo osobami jinými než zakladatelem*.

Toto rozlišení je nutné proto, že ne všechny statky a důchody, jež dohromady tvořily špitální jmění, byly co do svého právního postavení stejné povahy.

Rozdíl mezi *statky nemovitými a movitými* je patrný již ze způsobu, jakým jsou špitálu odevzdávány. Zatímco darování statků movitých se právně odbylo pouhým jejich odevzdáním darovatelem a přijetím se strany špitálu, nebylo tomu tak při darování nemovitostí a někdy také i při darování ročních platů vyšší hodnoty, jež byly zajištěny na dědinách darovatele. V těchto případech přiznávalo totiž staré české právo dárce do budoucna kontrolu darovaných statků, přičemž darování statků spojené se založením špitálu bylo podnětem ke vzniku zvláštního právního poměru mezi zakladatelem a špitálním nadáním, do něhož pak vstupoval každý, kdo po smrti zakladatele nastoupil na jeho místo. Tento poměr je v pramenech označován jako *fundátorství*. Jeho obsahem jsou všechna práva, kterých zakladatel k nadání nabýval, takže jsou v literatuře velmi výstižně ve svém celku charakterizována jako *práva zakladatelská*. Vykonavatel těchto práv je pak v pramenech označován jako *fundátor*, čímž tento termín nabývá mnohem širšího významu, než má jeho synonymum *zakladatel*.

Výrazně vystupuje do popředí rozdíl mezi statky nemovitými a movitými, jež tvoří dohromady komplex špitálního jmění, při jejich postavení v *daňovém systému*. Přijetím darovaných movitostí nevznikají totiž špitálu žádné povinnosti charakteru veřejnoprávního nebo soukromoprávního, jež by byly spojeny s přijetím těchto statků nebo jejich držbou. U nemovitostí je špitál naproti tomu povinen platit z těchto statků nejen berní královskou, nýbrž plnit i ostatní břemena na nemovitosti váznoucí, jež jsou často povahy soukromoprávní, a to tak dlouho, dokud není od jejich plnění zcela nebo částečně osvobozen. Svůj význam tu má i pořadí, v němž byly statky špitálu věnovány, neboť v mnohých případech se osvobození od plnění těchto břemen vztahuje jen na statky darované špitálu při založení, kdežto statky darované později zůstávají jimi nadále zatíženy.

Základy jmění špitálů položili již při jejich zřízení sami zakladatelé špitálních nadání, kteří je velmi bohatě a štědře obdarovali statky a důchody, jež měly přispívat k tomu, aby špitály mohly s úspěchem sloužit účelu, k němuž byly zřízeny.

Zájem zakladatelů špitálních nadání se však neomezil jen na samotný akt založení a poskytnutí základních prostředků potřebných k jejich existenci. Mnozí z nich pečovali ještě za svého života o to, aby majetek špitálního nadání jimi založeného vzrůstal úměrně jeho potřebám a za tímto účelem poskytovali ze svého jmění špitálům ještě další statky a důchody.

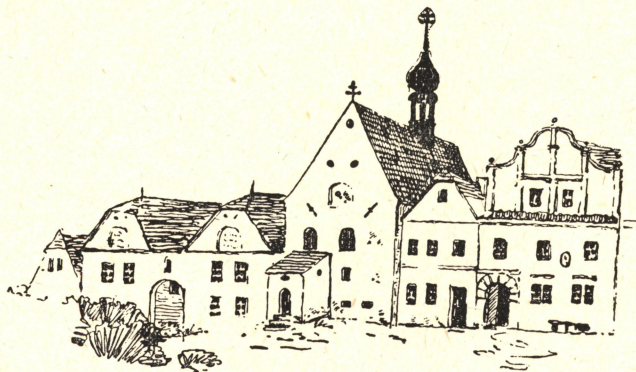
Rozmnožení špitálního jmění členy fundátorovy rodiny bývalo někdy vázáno podmínkou, že bude zvětšen počet percipientů špitálního nadání.

Stalo se tak např. roku 1364, kdy potomci zakladatele krumlovského špitálu, bratří Petr, Jošt, Oldřich a Jan z Rožmberka, rozmnožující majetek špitálu, stano-

vili, že počet špitálníchů má být zvýšen o čtyři osoby tak, aby ve špitále bylo pečováno nejméně o 17 nemocných, k jejichž obsluze mají být z prostředků špitálu vydržovány tři služebné nebo dvě služebné a jeden sluha.

Roku 1411 se s podobným případem setkáváme v Žatci, kde pozůstalá vdova po zakladateli špitálu odkázala tomuto špitálu dvůr s ustanovením, že v případě dalšího rozmnožení majetku má být přiměřeně zvýšen i počet percipientů nadání.

Vedení příkladem zakladatelů špitálních nadání, pečovali i ostatní obyvatelé země o rozmnožení majetku a důchodů jednotlivých špitálů. Velmi štedře si v tomto směru počínaly zejména *řady královských měst*, do jejichž správy byly špitály po smrti fundátora pravidelně předávány.

Obr. 1. Špitál v Polné, stav z r. 1891. Reprodukce z publikace MUDr. K. Tureckého: „500 let Sozimovy nadace chudého špitálu v Polné 1447—1947“

Tak např. roku 1515 dostali kutnohorští měšťané od panovníka povolení, aby pro městský špitál zakoupili statky v hodnotě tří tisíc kop grošů. Podobného povolení k zakoupení platu za 50 kop grošů dosáhli roku 1519 i měšťané Kolína nad Labem.

Nespočetná jsou darování platů menší hodnoty nebo hotových peněz ve prospěch špitálních nadání, z nichž některé byly špitálům věnovány *ke speciálním účelům*.

Početně jsou mezi nimi zastoupeny odkazy a dary určené na *opravu a výstavbu budovy* špitálu, popřípadě špitální kaple. V brněnské knize počtů v soupisu vydání například čteme, že město roku 1354 věnovalo z vybraných dávek 2 hřivny jeden a půl groše na opravu budovy starobrněnského špitálu. Více dokladů o prostředcích věnovaných na stavbu a opravu špitální budovy nebo kostela obsahuje druhý díl Strnadova „Listáře královského města Plzně“, kde roku 1453 nacházíme v závěti Markéty Berbetové tento odkaz: „... it. na špitál k sv. Maří Majdaleně, když by znamenitě zdi dělány byly 2 kopy grošů.“ Roku 1474 jiná plzeňská měšťanka, Anna Pořádková, ve své závěti odkázala „do špitála na potřeby 5 kop a na dílo 5 kop“. Téhož roku odkázala také Dorota Bernatová „do špitála na dílo 5 kop“. Aby peněz věnovaných na výstavbu špitální budovy nebylo zneužito k jinému účelu, pověřil plzeňský měšťan Prokop Reš jejich výplatou svého syna Jana: „Item do špitála, když by se slušně od kamene dělalo a valně, odkazuje 10 kop a to, aby Jan, syn jeho vydával dělníkům a zedníkům podle těch, kterýmž by bylo to dílo poručeno.“ Roku 1490 odkázal plzeňský měšťan Havel z Prahy „do špitála k sv. Maří Majdaleně na dílo na opravu 2 zl. rýn.“ Na opravu kostela a budovy špitálu pamatoval ve své závěti z roku 1495 Martin Toch 5-kopami grošů. Téhož roku věnovala ke stejnému účelu 2 kopy grošů Markéta Penížková. Ve stejném roce pamatovala na zvelebení kostela ve špitále sv. Maří Magdaleny také Dorota Křížová,

která odkázala 5 kop grošů „na špitál k sv. Maří Majdaleně, když budú kuor děl-
lati“. Roku 1500 odkázala Svata Maternová „do špitálu chudým na jich potřeby
5 kop a na stavenie téhož špitála také 5 kop“. Roku 1503 přispěli Anna Safránková
dvěma a půl kopami grošů na udržování špitálního kostela a Jan Rejsek 10 kopami

Obr. 2. Špitál v Polné. Reprodukce z publikace MUDr. K. Tureckého

na opravu špitální budovy. Jan, řezník z Přeštic, odkázal roku 1505 „do špitálu na
stavenie 5 kop“. O dva roky později odkázal plzeňský soukeník Erhart „na opravu
špitálskou 20 kop“. Značnou štedrost projevil Václav Hodoň, který ve své závěti
věnoval 50 kop grošů, „aby byly obráceny na špitál na stavenie“. Z roku 1534 máme
zachovánu zprávu o kšaftu staroměstského měšťana Václava Mělnického, který
v něm odkázal „na špitál na Mělníce u Loukovy brány na opravu 100 kop míšeň-
ských“.

Protože i v jiných městech pamatovali jejich obyvatelé svými dary a odkazy na opravu špitální budovy, stávalo se jen výjimečně, že by se špitál musel obracet na širší veřejnost s prosbou o příspěvky na opravu a znovuvýstavbu svých budov. Živelní katastrofou byl k tomu donucen správce špitálu v Žatci, který žádal duchovenstvo žateckého děkanství o uspořádání sbírky na stavbu kamenné špitální budovy, protože stará budova byla téměř zničena rozvodněnou řekou Ohří.

Mezi dary věnovanými špitálům ke zvláštním účelům patří i prostředky určené na *topení lázně pro chudé špitálníky*. Všude tam, kde špitály neměly své vlastní lázně, byly tyto dary tak časté, že stačí uvést pro ilustraci jen několik příkladů.

Jedním z nich je testament pražského měšťana Mikuláše a jeho manželky Kunhuty, kteří odkázali špitálu sv. Františka na konci mostu pražského jednu kopu grošů pražských věčného platu ročně, aby za ně byla pro nemocné připravována pravidelná lázeň. Špitálu, který byl při klášteře sv. Ducha v Litovli, odkázala roku 1385 Anežka, dcera bohatého litovelského měšťana Konráda, 27 hřiven, aby z nich byla pro nemocné každých 14 dní vytápěna lázeň. Za dříví, jehož bylo k vytopení lázně použito, měly být zaplaceny 2 groše a každý nemocný měl dostat jeden groš, aby se po koupeli mohl posilnit jídlem a pitím. Roku 1389 bylo odkázáno špitálu v Kolíně 10 kop grošů, jež byly určeny na přípravu lázně pro percipienty špitálního nadání. Roku 1424 uložila Žofka Maršová z Plzně poručníku své závěti, aby „na každé suché dni chudým lidem zde v špitále v městě... oběd dal a ten den na však suché dni lázni chudým zjednal, aby se zmyli“. Z důchodů špitálu, který měl být založen v Plzni na základě testamentu Markéty z Rožmitála, měla být vytápěna jednou ročně zádušní lázeň pro chudé. Lázeň pro percipienty špitálního nadání v Kouřimí byla vytápěna z výnosu desíti kop ročního platu, který špitálu odkázal kouřimský měšťan Henzlin Biskupův.

Častá jsou dále věnování prostředků určených na *osvětlení, otop, výživu a odívání požívatelů špitálního nadání*.

Na světlo chudým do špitálu sv. Maří Magdaleny v Plzni odkázal roku 1385 Sigfrid z Ejovic jednu kopu ročního platu. Podobného odkazu ve výši 20 grošů se dostalo i chudým ve špitálu kolínském.

Někdy bylo pamatováno i na zakoupení *svící pro špitální kostel nebo kapli*. Na udržování věčného světla ve špitální kapli a na opatřování mešního vína a hostií zřídila například roku 1413 žateckému špitálu jeho fundátorka zvláštní roční plat.

Zakladatelé špitálních nadání pamatovali také na to, aby zaopatřili chudým ve špitále dostatečné množství dřeva k *vytápění* místností. Kromě nich pamatovali na tuto okolnost i jiní, kteří špitálům potřebné množství dřeva buď přímo sami věnovali, nebo jim poskytli prostředky na jejich zakoupení.

Tak roku 1359 daroval opat a konvent sázavského kláštera špitálu v Českém Brodě roční plat a kromě toho jim dal oprávnění brát dřevo z klášterních lesů. V kupní smlouvě, která byla uzavřena o prodeji domu mezi bakalářem Jakubem a Ludmilou, vdovou po Vaňkovi Zeleném, bylo ustanoveno, že Jakub jest po Ludmilině smrti povinen zakoupiti za dvě kopy grošů dříví pro městský špitál v Ústí nad Labem. Podle nařízení Ferdinanda z Ditrichsteinu dostával ivančický špitál kromě jiného od vrchnosti každoročně také 52 sáhů dřeva.

Vedle velkého množství darů v naturáliích určených k *výživě* špitálníků, bylo pamatováno i na jejich *oblečení*. Dosti často se tak stalo již přímo v zakládací listině špitálu. Přesto se však setkáváme i s tím, že k zakoupení prádla a sukna pro percipienty špitálního nadání byl špitálu darován zvláštní roční plat. Stalo se tak například roku 1388 v Českých Budějovicích, kde měl na základě testamentu měšťana Pitlavera dostávat špitál k tomuto účelu plat půl kopy grošů pražských ročně. Ze zvlášť určeného platu bylo kupováno sukno také chudým ve špitále kouřimském.

Některým špitálům pozemkově vrchnostenských měst připadaly i *odúmrti* po poddaných. V královských městech se však s podobnými případy nesetkáváme. (Nechť panovníků k tomu, aby *odúmrti* po měšťanech královských měst spadaly na špitály, vyjadřuje např. i list krále Vladislava z roku 1511, kterým dal svůj souhlas se založením špitálu v Litoměřicích s tím, že představitelé města „nemají ani *odúmrti* k těmž špitálu bez vuole a zvláštního našeho povolení nadávati ani odkazovati“.)

V některých městech participovaly špitály i na *výnosu mýta*, jež se tam vybíralo. K příjmům některých špitálů patřila někdy i část *soudních pokut* z určitého panství nebo města a některé pokuty, které byly ukládány živnostníkům a řemeslníkům za nehodnotné zboží nebo za přestupky proti cechovním a tržním řádům. Vedle peněžních pokut bylo do špitálů odevzdáváno i *zabavené zboží živnostníků*, kteří se provinili proti ustanovením o jeho jakosti.

Desátek ze všech soudních pokut vybraných na panství úpském byl přikázán roku 1260 špitálu v Trutnově. Podobně tomu bylo i v Jindřichově Hradci, kde si fundátoři vyhradili pro sebe jurisdikci na špitálních statcích, ale výnos této jurisdikce věnovali špitálu.

Na městský špitál pamatovala městská rada budějovická, když roku 1351 dělala narovnání mezi mistry pláteníky a jejich tovaryši. V závěrečných člancích tohoto narovnání je totiž ustanovení, že kterákoli z obou stran by toto narovnání porušila, musí mezi jiným dát do špitálu pět liber vosku na svíce.

Vinařský řád města Strážnice z roku 1417 obsahoval ustanovení, že „kdo by dělníky ku práci v sobotu do večera nutil, za potupu práva zaplatí dva zlaté na chudé a strážnický špitál“.

V Krumlově byli voleni dva řezniční mistři, kteří měli dohlížet, aby ve městě bylo prodáváno jen nezávadné maso. Dozor nad nimi měli dva jiní mistři a jestliže některý z nich zanedbal svou povinnost, musil společně s tím, u něhož závadné maso nezabavil, zaplatit kromě pokuty rychtáři a biřici ještě navíc jeden groš pokuty do špitálu. Také pekaři, kteří se provinili proti předpisům o prodejní době, musili zaplatit do špitálu půl groše pokuty.

Na pokuty, které zaplatili špitálu živnostníci v Jindřichově Hradci, upozorňuje také P. Teplý. Že tyto pokuty byly někdy dosti často a ve značné výši ukládány, vidíme např. u špitálu kroměřížského, kde příjem z těchto pokut byl v 16. století co do výše na druhém místě mezi všemi ostatními příjmy špitálu.

Z roku 1443 máme zprávu o tom, že se v Krumlově prodával mezi chudinou zabavený chléb, který neměl předepsanou váhu, a výtěžek prodeje byl odevzdán škole a špitálu. Ještě téhož roku bylo však nařízeno, že zabavený chléb nemá být prodáván, ale rozdělen do špitálu, do školy a mezi chudé.

Artikule řeznického cechu města Krumlova z roku 1447 nařizovaly, aby rychtář zabavil maso těch přesporních řezníků, kteří je chtějí ve městě prodávat a vyhýbají se předepsané kontrole jeho jakosti. Jestliže zabavené maso bylo čisté, měl je rychtář dát do špitálu a do školy, nebylo-li tomu tak, měl je spálit. Dozorčím orgánům ukládaly artikule cechu řeznického ve Valašském Meziříčí dbát toho, „aby pro obec vždy dosti masa zdravého bývalo, maso však hubené a nehodné aby, u kterého mistra by je našli, pobrali a do špitálu dali“.

Maso zabavené židům, kteří je nesměli prodávat, bylo odevzdáváno do špitálu v Přerově a v Kroměříži.

Příjmy špitálů byly také zvětšovány *almužnami*, které ve prospěch jejich percipientů odevzdávali návštěvníci bohoslužeb ve špitální kapli, a různými *sbírkami*, jež byly na chudé ve špitálech pořádány.

Také na chudé ve špitále v Jindřichově Hradci vybírali almužnu obyčejně při jarmarce kněží špitálního kostela. V rudných komorách kutnohorských odkládali stranou někteří horníci pro špitály kusy stříbrné rudy („handštány boží“), kterých špitálští úředníci odnášeli plné pytle.

Vybírání almužen ve prospěch špitálu bývalo někdy předmětem zvláštní úpravy v samotných fundačních listinách nebo jiných k tomu účelu vydaných aktech. Výslovného určení o tom, kdo je oprávněn vybírat ve špitálním kostele almužny a jak s nimi má nakládat, bylo třeba především proto, že si na ně činili nárok správci farních kostelů, kteří se zřízením špitálního nadání a jeho kultových zařízení v hranicích vlastní farnosti cítili poškození ve svých příjmech, jež dosud z farnosti měli.

Úprava tohoto druhu byla provedena roku 1354 v Ústí nad Labem, kde správci farního kostela byl určen pevně stanovený *roční plat*, který měl dostávat jako odškodné za újmu, jež mu vznikla na jeho příjmech tím, že v hranicích jeho farnosti byl založen špitál. Vybírání almužny ve špitálním kostele bylo svěřeno správci špitálu, který měl její výnos obracet ve prospěch percipientů špitálního nadání. Podobně tomu bylo i v Kamenici, kde bylo roku 1359 zakladatelem určeno, že výnos almužny, jež bude vybrána ve špitálním kostele, patří percipientům nadání.

Na chudé ve špitále sv. Antonína v Hradci Králové směl jeho správce vybírat *almužny* buď přímo ve špitále, nebo před jeho branou. Výnos almužny byl určen k úhradě potřeb percipientů špitálního nadání. Ve výroční dny založení špitálu byl však jeho správce povinen polovinu vybrané almužny odevzdat správci farního kostela. Roku 1396 bylo upraveno vybírání almužny ve špitálním kostele v Sezimově Ústí tak, že almužna zde vybraná patřila špitálu, všechny ostatní dary a oběti pak správci místního farního kostela.

K příjmům špitálů patřil také zcela nebo částečně výnos *ofěry* ze špitálního kostela a *poplatky za pohřby* na špitálním hřbitově.

Poslední součástí špitálního jmění byly statky a důchody, jež byly zakupovány z *vlastních prostředků nadání*, což se ovšem stávalo zřídka.

Každé *darování statků* špitálnímu nadání muselo být *potvrzeno panovníkem*, který svůj souhlas s darováním statků adresoval buď darovateli, nebo špitálu. Byl-li tento souhlas k nabytí darovaných statků udělen špitálnímu nadání, stávalo se tak často s výminkou, že špitál je povinen opatřit si povolení panovníka ke každému dalšímu znovunabytí statků. V některých případech, zejména v městech královských, bylo třeba souhlasu panovníka i ke směně nebo prodeji špitálních statků. Stejně tak bylo nepřipustné, aby tyto statky byly bez výslovného svolení panovníka zapisovány špitálům do zemských desek.

Případy, že povolení tohoto druhu byla špitálům udělována najednou v jediné listině, jež by platila pro všechny statky, kterých špitál jakýmkoli způsobem po svém založení nabude, jsou poměrně řídkou výjimkou. Protože se do zemských desk zásadně nezapisovaly statky pozemkově vrchnostenských poddanských měst, nebylo možné, aby tam byly zapisovány statky, jež tato města zakoupila z vlastních prostředků pro špitály v nich zřízené. Proto také, když roku 1498 zakoupili měšťané poddanského města Bystřice nad Pernštýnem pro městský špitál některá zboží a dědictví, byl tento majetek zapsán do desk majiteli panství, který se bystřickým zavázal, že je špitálu nezciží.

Statky a důchody byly špitálním nadáním odevzdávány několika způsoby. Nejčastěji se tak dalo jako prosté darování, což byl běžný způsob používaný při věnování hotových peněz, rent, platů menší hodnoty a nemovitostí. Jindy bylo pro převod majetku z darovatele na nadání používáno věnné terminologie nebo bylo zdůrazňováno, že darované statky jsou špitálu odevzdávány jen do věčného užívání. V některých případech se však setkáváme i s tím, že statky jsou špitálu odevzdávány darovatelem do vlastnictví, nebo „se vším panstvím“.

Právní důsledky jednotlivých způsobů darování statků nadáním zřizovaným ke zbožným účelům analyzoval velmi podrobným způsobem již před léty Vaněček.

*

Majetek některých špitálů byl velmi rozsáhlý, takže se rozlohou svých statků a výší příjmů z nich plynoucích vyrovnaly panstvím menších feudálů. V některých případech se jim časem vyrovnal špitál i svým významem politickým, protože na svém panství vykonával obdobnou pravomoc, včetně soudnictví nad poddanými.

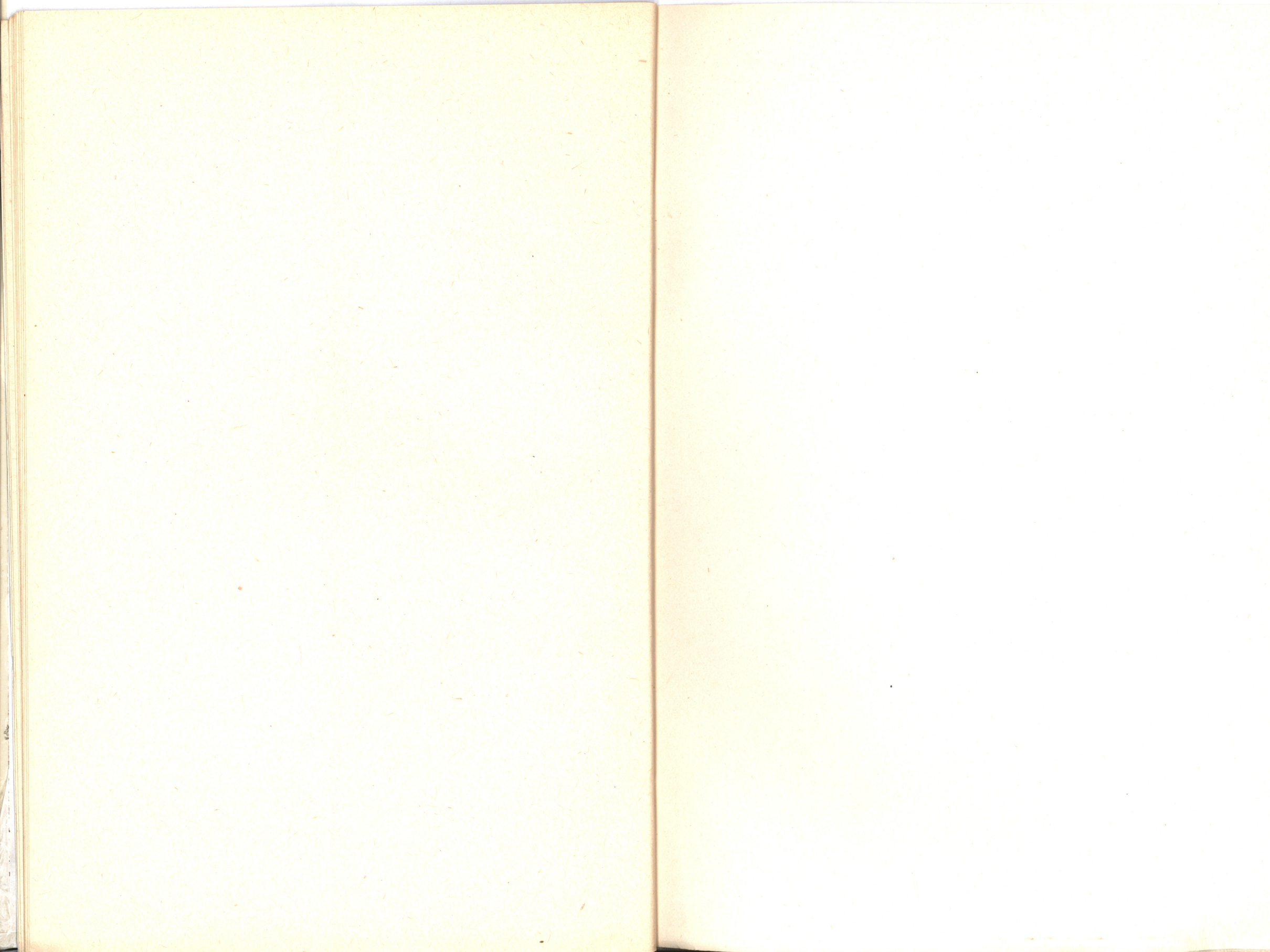
*

Z podaného přehledu vyplývá *značná různotvárnost postavení* jednotlivých špitálních nadací v rámci feudálního řádu. Do určité míry se postupem doby sbližuje úprava postavení špitálů v královských městech, ať byly zřizovány jednotlivými zámožnými měšťany nebo městskými radami; vliv moci panovníka, který si vyhrazoval vrchní zakladatelská práva, i zájem městských rad usměrňovaly tento vývoj. Větší rozdílnost naproti tomu vykazují špitály ve městech poddanských, jejichž poměry byly v aktech zakladatelů řešeny leckdy odlišně. Specifické postavení měly špitály církevní, u nichž zakládání i vlastní správa podléhaly církevnímu režimu.

Tyto rozdílné modalities postavení různých typů klášterů měly *vliv i na jejich vlastní správu* a v neposlední řadě i na *úroveň péče* jimi poskytované. Otázky hospodaření a správy špitálů však překračují rámec této stati; je třeba ponechat je zvláštnímu pojednání.

Literaturu a prameny (doklady z publikovaných edic i rukopisných materiálů excerpovaných autorem) nelze zde pro obsáhlost uvádět. Jsou k dispozici u autora.

B. R., Praha-Nusle, Pod vilami 27

1

2

MAJETEK A SPRÁVA ČESKÝCH ŠPITÁLŮ

Dr. B. ROUČKA

Vývoj špitálů a jejich postavení, jak byl nastíněn v minulém čísle, souvisí s povahou jejich majetku a způsobem správy špitálů a jejich jmění.

Soubor statků a důchodů, které špitál získal, tvoří *soubor majetku* — *universitas bonorum*, z něhož vyrůstala představa špitálního nadání jako *právnícké osoby*, jež byla ve středověku označována termínem *záduší*. Bylo to jmění, jehož výnos byl určen k pevně stanovenému účelu, totiž k podporování chudých a nemocných, přičemž percipienti nadání byli pouhými jeho uživateli a neměli zásadně vliv na jeho správu a nebyli ani legitimováni k tomu, aby jeho jménem jednali.

Organizace špitálního nadání a jeho řízení bylo zcela v rukou zakladatele, který také určoval orgány, jež mají špitální nadání spravovat. Tyto orgány zastupovaly špitály ve všech jednáních a pečovaly o rozdělování špitálních důchodů mezi percipienty nadání. V neposlední řadě bylo jejich povinností skládat zakladateli každoročně účty ze správy špitálního jmění.

Bez souhlasu fundátora nesměli správci špitálního nadání jeho statky zcizovat, směňovat nebo jinak jimi disponovat, a to ani tehdy, když to bylo k zřejmému prospěchu nadání. Jejich omezení v tomto směru šlo někdy dokonce tak daleko, že bez svolení fundátora se nesměli jménem špitálu uvázat v držení statků darovaných jim někým jiným než fundátorem.

Účelem takových omezení byla snaha zakladatelů zabránit dalším dárčům, aby rovněž uplatňovali svá práva k špitálnímu nadání; proto jsou opakovaně zdůrazňována v pramenech oprávnění originálních zakladatelů (*primus, principalis, perpetuus fundator* apod.). Setkáváme se také se spory o to, komu a v jakém rozsahu příslušela zakladatelská práva.

Výkon zakladatelských práv byl snadno převoditelný na jiné osoby. Nejčastěji byl právní nástupce fundátora ustanoven již přímo ve fundační listině. Nechybí ovšem ani doklady o tom, že tato práva byla předmětem právního obchodu v technickém smyslu slova.

Jestliže byl zakladatel sám, vykonával bez omezení všechna práva, jež mu k nadání jím založenému příslušela. V případě, že jich bylo více, rozhodovali buď všichni společně, nebo každému ze zakladatelů příslušel výkon jejich určité části. Nejčastěji v podobných případech vykonával každý z fundátorů tato práva jen nad majetkem, který sám špitálu věnoval.

O tříštění práv k špitálnímu nadání mezi více fundátorů nemůžeme mluvit u těch špitálů, nad nimiž zakladatelská práva vykonávají městské rady jednotlivých měst. Stejně tak tomu není ani u špitálů spravovaných jinými komunitami, neboť v těchto případech je tu jen jeden fundátor, jehož vůlí vytváří představenstvo komunity.

Z *pravomoci panovníka*, kterému příslušelo schvalovat špitální fundace, bylo později vyvozováno i jeho *oprávnění zasahovat do zakladatelských práv*, zvláště v případech sporů.

Setkáváme se s tím poprvé v roce 1465 při řešení správy špitálu sv. Maří Magdalény v Plzni. Zde panovník bez ohledu na to, že jeden z jeho předchůdců potvrdil původnímu zakladateli nadání právo na správu statků, jež špitálu kdy

případnou, toto ustanovení ruší a činí dispozice zcela jiné, jež hluboce zasahují do práv fundátora a jeho dědiců.

Toto je zjev, s nímž se u středověkých špitálních nadání setkáváme v našich zemích dosti často, a to především v městech královských. V podstatě je to omezení vrchnosti fundátora panovníkem, tedy zjev, který v jiné oblasti, v níž rovněž vystupují do popředí poměry zakladatelské, je celkem neznámý.

K omezení fundátorů špitálních nadání panovníkem dochází zejména tam, kde byl špitál založen z prostředků věnovaných měšťany královských měst. V těchto případech se totiž na založení nadání podílel také panovník, a to přinejmenším ztrátou svého práva odúmrtního k darovaným statkům, později pak i zkrácením svých příjmů z berně královské a ostatních dávek, jež panovníkovi ze statků špitálu darovaných připadaly a od jejichž placení panovník špitál pravidelně osvobodil. To jej opravňovalo, aby zasahoval do úpravy poměrů špitálních nadání, jež by jinak byla bez omezení příslušela přímému zakladateli a jeho nástupcům.

Vnější formou, kterou se projevovalo oprávnění panovníka zasahovat do práv fundátorů byl poměr zakladatelský. Proto všude tam, kde bylo třeba zdůraznit panovníkovo právo zasahovat do poměrů zakladatelských, bylo nutno označit tuto činnost termíny, o nichž jsme se již zmínili, což se dalo tak, že se panovníkovi přímo připisoval akt založení, i když fakticky nadání nezaložil, ani nevěnoval prostředky na jeho vybavení. *Panovník byl pak nazýván fundátorem* a jeho poměr k nadání označován jako fundátorství.

S touto fikcí se setkáváme již v listině Jana Lucemburského z roku 1331, týkající se špitálu budějovického.

Zvlášť přesvědčivý doklad o zajištění vlivu panovníka na špitální nadání předstíráním jeho založení přináší listina Václava IV. z roku 1400, kterou se potvrzuje založení špitálu v Žatci. Zde panovník nevěnoval na založení špitálu kromě jeho osvobození od daňových břemen žádné prostředky, a přece o sobě prohlašuje, že „... auctoritate regis Boemie... novum hospitale in preurbio Zacenci ante portam... fundavimus, ereximus et dotavimus, fundamus, erigimus et dotamus...“

Dokladem, který zřejmě vyjadřuje právní názor své doby, že panovník je nejvyšším fundátorem špitálních nadání zakládaných z prostředků měšťanů královských měst, je jiná listina Václava IV., kterou panovník potvrzuje založení špitálu ke cti sv. Jošta a sv. Alžběty v Písku. Listina potvrzuje, že právní nárok na zasahování panovníka do správy špitálních nadání v královských městech připadá mu z titulu fundátora, neboť sám o sobě prohlašuje, že je „*supremus fundator, dominus et patronus*“ tohoto špitálu.

V 15. století se vůbec názor shora vyjádřený objevuje v listinách mnohem častěji než ve století předcházejícím. Je zřejmé, že v této době již nebylo naprosto žádných pochyb o tom, že panovníkovi, jakožto nejvyššímu fundátoru, přísluší právo nad špitály v královských městech.

Typickým příkladem je špitál v Lounech. Trvalost zakladatelského poměru jako zvláštního poměru právního, jeho označování současným termínem „fundátorství“, existence několika fundátorů vedle sebe, dědická sukcese k právům prvního zakladatele, právo fundátora nebo jeho právního zástupce disponovat těmito právy, které může i prodat, jakož i uznání práv vrchního fundátora, jež přísluší českému králi, jsou zde zachyceny ve zkratce na příkladu vysoce charakteristickém.

Nárok panovníkův na nejvyšší fundátorství nad špitály, založenými měšťany nebo z prostředků samotných královských měst, potvrzují i jiné doklady; současně nás vedou k přesvědčení, že toto právo nepatřilo panovníkovi ve vztahu k špitálům založeným osobami stavu panského nebo vladyckého. Není dokladů o tom, že by panovník vůbec kdy uplatňoval své vrchní právo nad šlechtickou

fundací jakéhokoliv druhu. (Do správy a poměrů těchto fundací zasahuje panovník jen tehdy, když k tomu získá zvláštní právní titul, ať již koupí, výměnou, odúmrťí nebo pod.)

*

Přestože kultová zařízení špitálních nadání jim do jisté míry vtiskla charakter zařízení církevního, nevztahovalo se na špitály všeobecné osvobození církevního jmění od *daňových břemen*, takže při převzetí darovaných nemovitostí, zejména pozemků, nebo při jejich zakoupení přijímal na sebe špitál všechny daňové povinnosti na nemovitosti váznoucí.

V *královských městech* musely tak špitály na místě dárce nebo prodávajícího odvádět ze svých pozemků pravidelný roční úrok králi, přispívat na berní královskou a platit různé poplatky obci. Jestliže na těchto nemovitostech vázla ještě jiná břemena, přecházelo jejich plnění rovněž na špitál. Také u špitálů založených v *poddanských městech* pozemkově vrchnostenských je v tomto směru patrna jejich závislost na vrchnosti, neboť kromě příspěvku na berní královskou odváděly spolu s ostatními poddanými desátek a plnily i jiné poddanské povinnosti.

Cetné imunity, jimiž byly osvobozovány klášterní statky od placení berní a plnění ostatních majetkových břemen, a snaha zajistit veškerý výnos špitálních statků potřebám špitálního nadání byly příčinou, že některé špitály byly osvobozovány od placení berně královské a obecních břemen, jakož i jiných majetkových povinností. Udělování těchto imunit je však spíše výjimkou než pravidlem. Daňové imunity byly udělovány především špitálům, které byly ve správě křižovníků s červenou hvězdou, kteří někdy dosáhli na panovníkovi i toho, že osvobodil špitál od povinnosti platit berní královskou ještě před jeho vznikem.

Způsob, jakým byly špitály od plnění daňových břemen a jiných povinností tohoto rázu osvobozovány, můžeme dobře sledovat např. u špitálu sv. Ducha v Klatovech a u špitálu v Čes. Budějovicích.

V některých případech byly osvobozeny od všech daňových a jiných břemen, jejichž výnos byl darován nadání; jsou však i případy, kdy se toto osvobození vztahovalo jen na určité platy nebo jen na některé statky, a jsou posléze i takové případy, kdy všechna tato břemena plní za špitál někdo jiný.

Z velikého počtu konkrétních dokladů je patrné, že špitály byly zatíženy jednak břemeny povahy soukromoprávní, jednak břemeny povahy veřejnoprávní. Zatímco osvobození od plnění závazků povahy soukromoprávní, jako např. placení ročního úroku králi (census), služebností apod., jsou zjevně dosti častým, není tomu tak u poplatků a břemen povahy veřejnoprávní, jakou jsou např. berně královská (*collecta regia generalis*, *berna regalis*) a obecní daně, poplatky a dávky (*collecta*, *contribucio onus civitatis* apod.).

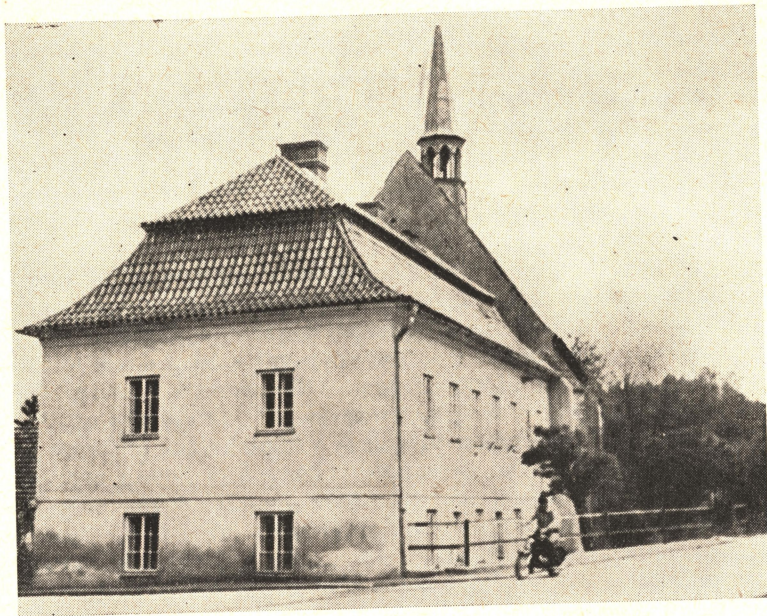
Rozbor pramenů dále ukazuje, že daňové imunity a především osvobození od berně královské jsou propůjčovány jen těm špitálům, které jsou ve správě křižovníků s červenou hvězdou nebo řádu německých křižáků. V ostatních byly špitály zásadně povinny platit ze svých pozemků berní královskou, kteréžto povinnosti byly zbavovány jen výjimečně.

Velmi výrazně se projevuje rozdíl mezi plněními povahy veřejnoprávní a soukromoprávní u špitálů v *poddanských městech*. U špitálů ve městech královských není tento rozdíl tak markantní, protože zde se přece jenom do jisté míry zájmy panovníka, zejména pokud jde o stránku finanční, kryjí se zájmem veřejným.

Špitály na panství pozemkových vrchností byly povinny odvádět ze svých statků všechny dávky obvyklé na panství (desátky, peněžité platy, služebnosti

apod.), platit obecní daně a v neposlední řadě poskytovat na ně připadající ekvivalent na berní královskou.

Od plnění povinností z poměru poddanského byly tyto špitály vrchností ve většině případů osvobozeny. Podobně tomu bylo i u daní obecních, od nichž byly špitály osvobozovány buď městskou radou, nebo přímo vrchností.

Obr. 1. Špitál ve Skutči (nynější stav)

Jediným břemenem, které tyto špitály měly plnit, bylo placení berně královské. Orgánem, který tuto berní na panství vybíral, byla vrchnost a záleželo vždy jen na její vůli, zda a do jaké míry chce špitální statky touto berní spolu s ostatní půdou rustikální zatížit. Zdá se však, že pravidelnějším zjevem bylo osvobození špitálů od plnění tohoto břemene, které na sebe přejímala buď vrchnost sama, nebo rada poddanského města. Povinnosti špitálů platit ze svých pozemků berní královskou přejímala na sebe někdy také rada poddanského města.

Mnohem častěji byly špitály v poddanských městech osvobozeny od plnění povinností a břemen z poměru poddanského, tedy povahy soukromoprávní.

O *klášterních špitálech* a špitálech, které se časem dostaly do jejich správy, nemáme, pokud jde o jejich daňové poměry, přesnějších zpráv. Vzhledem k daňovým imunitám, které dostávaly špitály křižovníků s červenou hvězdou, a s přihlédnutím k hospodářské jednotě špitálních statků se statky klášterními, nelze pochybovat o tom, že se na statky těchto špitálů vztahovaly berní imunity v tom rozsahu, v jakém byly jednotlivým klášterům udělovány.

Zatížení špitálních statků daňovými břemeny a nedostatek prostředků a možností k hospodaření ve vlastní režii, jakož i snazší správa, byly příčinou, že špitály pronajímaly nebo prodávaly své nemovitosti za roční platy. Tím se stalo hospodaření špitálu namnoze *hospodářstvím rentovým*.

*

Správa špitálů a jejich majetku nebyla organizována jednotným způsobem. Jinak a jinými orgány bylo spravováno jmění klášterních špitálů, jinými orgány a jinou organizací správy se vyznačují špitály ostatní. V obou případech však *nejvyšším orgánem správy* špitálního nadání zůstával vždy *fundátor*.

I při nejednotnosti terminologie užívané v listinách lze přijmout závěr, že u některých špitálů sami fundátoři skutečně osobně vybírali a přijímali pro ně platy a důchody a vedli celé jejich hospodářství — tzv. správu in temporalibus, od níž byla odlišována duchovní správa in spiritualibus — cura animarum. Tento způsob správy lze předpokládat zejména u špitálu sv. Ducha v Klatovech, sv. Ducha v Brně, sv. Ambrože v Praze, sv. Anny v Hradci Králové atd.

V převážné většině případů však fundátoři sami do správy špitálního majetku osobně nezasahovali a *svěřovali její výkon* buď *městské radě*, nebo *klášteru*, přičemž si pro sebe a své zástupce vymínili vliv na jmenování osoby správce, jehož pak buď sami, nebo prostřednictvím pověřených orgánů kontrolovali.

V činnosti a působnosti orgánů, které se podílejí na správě špitálního majetku, lze pozorovat jistý rozdíl mezi městy královskými a městy pozemkově vrchnostenskými. Tento rozdíl je odrazem samostatnějšího politického a hospodářského života královských měst a závislého postavení měst poddanských.

V *královských městech* rozhodoval o správě špitálu in temporalibus po dobu svého života jeho zakladatel. Po jeho smrti připadalo toto právo jeho dědicům a teprve po vymření zakladatelovy rodiny přecházelo na městskou radu. Všude tam, kde nebylo jiného výslovného ustanovení nebo kde byl špitál založen z prostředků věnovaných městem, podléhala jeho správa zásadně dohledu a vedení městské rady. V některých městech měl vedle městské rady rozhodující vliv na správu špitálního nadání a jeho statků také správce farního kostela. Funkce, kterou všechny tyto zde jmenované orgány při správě špitálního majetku vykonávaly, byla výlučně jen činností řídicí a dohlédací, neboť bezprostřední vedení špitálního nadání měly osoby jiné.

V *poddanských městech* pozemkově vrchnostenských zůstával dohled na správu špitálu nepřetržitě v rukou fundátorů a členů jeho rodiny, popřípadě majitele panství. Rada poddanského města byla pak na rozdíl od měst královských jen výkonným orgánem při správě špitálského majetku. (Tak tomu bylo např. u žlebského špitálního nadání, u špitálu v Čes. Brodě, s některými odchylkami i v Jindřichově Hradci, Pardubicích aj.)

Jak bylo už ukázáno na příkladu lounského špitálu, pokoušeli se i někteří panovníci o to, aby z rad královských měst udělali pouhé výkonné orgány pro správu špitálů v těchto městech. Přesto, že panovník používal titulu nejvyššího fundátora špitálu v královských městech, nesetkala se tato jejich snaha s většími úspěchy, i když do vedení a správy špitálů často zasahovali.

Výkonnými a dohlédacími orgány správy špitálních nadání in temporalibus bývali ve městech pravidelně *dva měšťané* (špitálští úředníci, kostelníci nebo poručníci, curatores, procuratores, tutores nebo commissarii hospitalis, rectores census hospitalis et collectores a podobně). Velmi často byli současně členy městské rady. Někdy tuto funkci vykonávali společně jeden nebo několik měšťanů a správce farního kostela. Jejich jmenování prováděla městská rada, někdy ovšem za spoluúčasti zakladatele. Tyto orgány se také snažily, aby správa špitálního majetku byla svěřována osobám, jež by skýtaly záruku, že se z něho nebudou obohacovat. Proto si zakladatelé vymínili, že vedení hospodářských záležitostí špitálu má být svěřováno těm, kdo mají dostatečné vlastní jmění.

Funkční období těchto měšťanů se krylo pravidelně s funkčním obdobím městské rady. Bylo však přípustné, aby byli funkce zproštěni i dříve, a to

tehdy, jestliže se o špitál náležitě nestarali. Někteří z nich naopak zůstávali ve své funkci velmi dlouhou dobu.

Jejich vztah k špitálu byl vcelku volnější než postavení bezprostředních správců, neboť nebyli vázani na pobyt ve špitále a celá jejich činnost byla vedle činnosti výkonné i činností dohlédací.

Vedle nich byl totiž u každého špitálu ustanoven ještě zvláštní *správce nadání in temporalibus* (provisor, procurator, magister, custos, gubernator, tutor, rector, praefecus, prior, commendator hospitals, probošt špitálský apod.). Jeho povinností bylo bydlet ve špitále a dohlížet bezprostředně na jeho hospodaření a řídit celý jeho vnitřní život. Rozsah jeho pravomoci kolísal mezi pravomocí správních orgánů právě zmíněných a pravomocí pouhého správce špitální budovy, jak tomu bylo např. u špitálů v Jindřichově Hradci, v Pardubicích, Hradci Králové, Klatovech a jinde. Mohl jím být laický duchovní, který pak řídil špitální nadání nejen in temporalibus, nýbrž také in spiritualibus, vykonáváje zde curam animarum pro poživatele nadání. Kromě duchovních zastávali také osoby světské funkci správce špitálního majetku.

Jmenování správce špitálu prováděl buď sám fundátor, nebo městská rada. V některých případech bylo však oprávnění jmenovat správce špitálního majetku rozděleno nebo příslušelo správcům farního kostela. Právo rozhodovat o správě špitálních nadání v královských městech uplatňoval často také panovník, který někdy rozhodoval i o osobě správce.

Kromě celého zaopatření dostával správce špitálu také zvláštní peněžitou odměnu, jejíž výše byla často určena již v zakládací listině. K povinnostem správců špitálních nadání patřilo také najímat služebné osoby, jež měly posluhovat nemocným a starat se o čistotu ve špitále. Jejich počet býval přesně určen zakladatelem a činil nejvíce tři osoby, a to dvě služebné a jednoho sluhu, někdy i méně, kteří byli živěni a vypláceni z prostředků nadání.

O hospodaření se vedla zvláštní špitální registra. Jejich správcové byli pak povinni nejméně jednou ročně skládat z něho účty, buď přímo fundátoru nebo městské radě. Jestliže v jejich hospodaření nebylo shledáno závad, mohli ve své funkci zůstat i nadále, v opačném případě měli být propuštěni a nahrazeni jinými vhodnějšími osobami nebo museli uhradit schodek svého nedbalého hospodaření z vlastních prostředků.

Orgány pověřené správou špitálního nadání je mohly zastupovat před soudem a disponovat jejich majetkem jen se souhlasem nebo za spoluúčasti zakladatele nebo městské rady.

Odlíšná byla organizace špitálů, jež byly spravovány rytířským řádem německých křižáků a řádem křižovníků s červenou hvězdou. I v těchto případech však zůstával nejvyšším dohlédacím orgánem fundátor špitálního nadání, který si pro sebe a své nástupce vyhrazuje právo dohledu a kontroly, jakož i konečné rozhodnutí o osobě jeho správce. (Výjimkou by zde mohly být špitály, jež byly ve správě křižovníků s červenou hvězdou.)

O správě klášterního špitálu rozhodoval opat a konvent, kteří také jmenovali jeho správce, jímž byl pravidelně jeden z řeholníků nebo řeholnic.

Reprezentantem správy špitálů podřízených řádu německých křižáků byl jeho nejvyšší představený. Výkonným orgánem byl pak člen řádu bydlící ve špitále, o jehož jmenování rozhodoval představený řádu.

Špitály řádu křižovníků s červenou hvězdou byly v nejvyšší instanci spravovány jeho velmistrem a konventem, sídlícími v Praze. Bezprostřední správu mimopražského špitálu vedl ve funkci špitálního správce jeden z členů řádu.

Některé špitály byly také podřízeny kapitulám. V těchto případech o jejich správě rozhodoval děkan za účasti kapituly.

Přes všechna opatření, jak zabezpečit řádnou správu špitálních nadání, byl jejich majetek snadnou kořistí správců, kteří si při jeho rozkrádání počínali často tak, že se stávali terčem ostré kritiky současníků. Ve svém kořistnictví šli někteří z nich dokonce tak daleko, že okrádali percipienty špitálního nadání i na stravě, zatímco pro sebe pořádali za peníze špitálu nákladné hostiny. Někteří z nich dokonce neváhali vypůjčovat si na konto špitálního nadání pro sebe peníze, takže je přivedli téměř k úplnému zániku.

Stejným způsobem si přitom počínali jak správci světských, tak i duchovních nebo řádových. Obzvláště to bylo známo o kněžích, zejména pak členech duchovních řádů, kteří ve špitálním majetku viděli snadnou příležitost zaopatřit si prostředky ke svému pohodlnému životu a k obohacení kláštera nebo řádu, z něhož pocházeli. Proto se v pramenech setkáváme s doklady, že zakladatelé špitálních nadání, především pak královská města, si výslovně vymínají, že správa špitálu nemá být svěřována duchovním řádům a klášterům. Výhrady tohoto druhu jednak mají svůj původ v neblahé činnosti správců špitálního majetku, jednak jsou odrazem vzrůstající hospodářské a politické moci města a vzájemného antagonismu mezi městy a církví.

Nepořádky ve správě špitálních nadání vedených osobami duchovními byly takového rázu, že sám pražský arcibiskup svěřil správu jím založeného špitálu osobám světským, protože skýtaly přece jen větší záruku řádného vedení. Ze stejného důvodu svěřil také roku 1401 spolu s panovníkem světským osobám správu špitálu v Českých Budějovicích, který byl nepořádně spravován osobou kněžského stavu.

Panovník naproti tomu zastával názor, že špitální nadání mají být spravována osobami duchovními, zejména pak křížovníky s červenou hvězdou, kterým četné špitály v královských městech sám do správy odevzdal.

Volba vhodného způsobu správy špitálního nadání nebyla opravdu nijak snadná. Střídavě byla přitom dáвана přednost jednou osobám světským, podruhé duchovním. Některé špitály z tohoto důvodu změnily během svého trvání několikrát správu, ale náprava nebyla zjednána, ani když nepořádky ve správě špitálů byly projednávány na zemském sněmu.

S o u h r n

Ve středověku měly významné postavení v sociální a zdravotní péči středověké špitály. Sloužily jednak jako zařízení zdravotnická, jednak jako zařízení sociální. Byly zakládány z iniciativy církve a dotovány ze soukromých prostředků. Protože se vyznačují charakteristickými znaky právnických osob tohoto období, byla v této studii věnována pozornost především jejich majetku, správě a organizaci. Založení špitálu muselo být potvrzeno panovníkem a jejich majetek byl spravován pod přímým dohledem zakladatele a jeho dědiců městskou radou, dvěma volenými zástupci městské rady a správcem špitálu. Majetek špitálu nebyl osvobozen od daňových břemen jako ostatní církevní majetek, ale přesto postupem doby se mu dostalo zvláštních imunit udělovaných panovníkem, takže na konci 15. století byl i tento majetek od daňových břemen osvobozen. Výnos špitálního jmění sloužil převážně k úhradě nákladů spojených s výživou a ubytováním percipientů špitálního nadání.

Literatura a prameny u autora.

Р е з ю м е

Роучка Б.: Имущество и администрация чешских госпиталей

В средневековья выдающуюся роль в социальной и медицинской помощи играли средневековые госпитали. Они служили с одной стороны как медицинские учреждения, а с другой как учреждения социальные. Они были основаны по инициативе церкви и содержались на частные средства. Так как они носят характер юридического лица того времени, в настоящей статье посвящается внимание, прежде всего, их имуществу,

администрации и организации. Основание госпиталя должен был подтвердить правитель, а их имущество находилось под управлением городского совета, двух избранных представителей городского совета и управляющего госпиталем, под непосредственным надзором основателя и его наследников. С имущества госпиталей не взимались налоги, как с остального церковного имущества, но все-таки со временем оно получило особые привилегии, уделенные правителем, так что к концу 15 столетия и с этого имущества налоги не взимались. Доходы, приносимые имуществом госпиталей, служили преимущественно для покрытия расходов, связанных с питанием и помещением лиц, находящихся на попечении госпиталя.

Cs. Zdrav., 13, 1965, 5 : 255—262.

S u m m a r y

Roučka B.: Property and Administration of Czech Hospitals

During medieval times hospitals held an important position in social and health care. They served as health facilities and as social institutions. They were founded on the initiative of the Church and supported from private funds. As they bear typical signs of legal bodies of that period, in the present investigation attention was paid in particular to their property, administration and organization. The foundation of a hospital had to be authorized by the king and their property was administered under the direct control of its founder and his heirs by the municipal council — two elected representatives of the municipal council and the hospital administrator. The property of the hospital was not exempt from taxes as other Church property but eventually hospitals acquired various immunities from the king and by the end of the 15th century hospital property was exempt from taxes. The hospital revenues were used mainly to cover the costs for food and lodgings of recipients of the hospital endowment.

Cs. Zdrav., 13, 1965, 5 : 255—262.

B. R., Praha 4, Pod vilami 27

